

Львів, 2010. – 328 с. 3. Баран В., Токарський В. – *Україна: західні землі: 1939–1941 рр.* / Інститут українознавства НАН України, 2009. – 448 с. 4. Жовківщина: історичний нарис / відп. ред. Микола Литвин // *Жовква–Львів–Балтимор*, 1994. – 325 с. 5. Швагуляк М. *Позиція та участь українців в німецько-польській війні 1939 р.* // *Україна–Польща: важкі питання.* – Т.4: матер. IV Міжнарод. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 8–10 жовтня 1998 року / відп. ред. М. Кучерена. – Варшава: TYRSA. – 1999. – С. 35–58. 6. Руккас А. *ОУН на території Львівського воєводства у вересні 1939 р.* / *Київська старовина.* – 2003. – № 1 – С. 73–82. 7. Партиляк І. *Тактика і стратегія українських націоналістів на початковому етапі Другої світової війни* // *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія.* – К.: Інститут історії НАН України, 2005. – С. 15–87. 8. Жовківщина: *Історико-мемуарний збірник* / відп. ред. Микола Литвин // *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.* – Жовква–Львів–Балтимор. – Т. 2. – 1995. – 349 с. 9. Сірий С.А. *Плянність революційної боротьби в краю* // *Визвольна політика.* – Мюнхен, 1948. Вид. III, ч.1 (18). 10. Пелех Т. *Мої молоді літа у вирі боротьби* // *Українське видавництво.* – Мюнхен – Торонто, 1988. – 238 с. 11. Жовківщина: *історико-мемуарний збірник* / відп. ред. Микола Литвин // *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.* – Жовква–Львів–Балтимор, 1997. – Т.3. – 328 с. 12. *Чому припинили ремонт?* // *Вільна Україна.* – 26 червня 1940. – С. 2. 12. *Зграю бандитів покарано* // *Вільна Україна* – 28 червня 1940. – С. 6. 13. Роман В. *Моя праця і боротьба (Спогади члена ОУН).* – Мюнхен. – 1983. – 86 с. 14. *Від Конгресу Українських Націоналістів* // *Розбудова Нації.* – Прага, 1929. – № 1–2. С. 1.

УДК 94:355.25

І.В. Буковський

Національний університет “Львівська політехніка”

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД БУДІВНИЦТВА ПРОФЕСІЙНИХ АРМІЙ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ

© Буковський І.В., 2012

Розглянуто деякі особливості будівництва професійних армій провідних країн світу.

It is considered some peculiarities of construction of professional armies of leading world's countries.

Майже два десятиліття поспіль Україна як самостійна держава реформує свої Збройні сили. Кінцевою метою цього процесу повинно стати створення невеликих за чисельністю, але добре вишколених, маневрених, озброєних найсучаснішою технікою, повністю укомплектованих Збройних сил. Оскільки це реформування справа не одного дня, то, по-перше, воно повинно здійснюватися за певним, раз і назавжди встановленим планом; а по-друге, враховувати досвід інших країн, які це вже пройшли. Але як це зробити? Як побудувати високопрофесійну армію? Які перспективи професіоналізації армії в Україні?

Відповіді на ці запитання пробували багато разів дати керівники держави, голови урядів України, міністри, політичні партії, громадські організації. Пошуку відповідей на ці запитання присвячувалися Міжнародні семінари, конференції тощо.

Вже зроблені й перші кроки на цьому шляху. Деякі підрозділи і навіть невеликі військові частини Збройних сил переведені на контрактну основу. Але відчутних результатів поки що це не дало. Аналізуючи проблеми реформи, можна зробити висновки про те, що військова організація в Україні в її сучасному стані малоефективна і обтяжлива для держави, а відтак – потребує кардинального реформування.

І знову одвічне: чому? Як показує навіть побіжний аналіз, причин кілька:

– по-перше, не існує єдиного плану реформування. Скільки разів в Україні змінювалася політична влада, скільки разів з'являлися нові терміни, способи, методи і обсяги реформування. Тому кожного разу, як тільки обирається нова влада, з'являється нова програма реформування. А звідси – жодна з них не виконана до кінця. Очевидно, що політичні еліти повинні у цьому питанні домовитися про те, що програма військової реформи повинна бути єдина і не змінна. У неї можуть вноситися окремі корективи, але такі, що не впливають на виконання кінцевої мети і термінів її досягнення;

– по-друге, як завжди на цю реформу у держави немає коштів. Тому усі заходи реформування не виконуються, часто-густо здійснюються “для галочки”, а то й просто імітуються. І як наслідок, не дають жодного ефекту і результатів реформування не бачимо;

– по-третє, реформування вітчизняного війська повинно стати справою усього народу держави, всіх державних, політичних і громадських чинників, а не тільки уряду, як це є зараз. Згідно з даними Центру Разумкова, більшість населення України (69 % опитаних) підтримують перехід нашої армії на професійну основу, 14,5 % – виступають проти і 16,5 % – не визначилися. При-чому, на відміну від інших проблем у державі, регіональних розбіжностей фактично не спостерігається [1];

– по-четверте, і найголовніше – необхідно враховувати значний досвід реформування війська, нагромаджений в інших державах світу. Спочатку цей досвід слід уважно вивчити. Потім, врахувавши наші реальні умови і особливості, цей досвід творчо використати. Особливого вивчення потребує досвід поетапного перехідного періоду, який зараз проходить Україна [1]. Власне вивченням цього досвіду і повинна займатися військово-історична наука.

Однак аналіз результатів роботи військових істориків свідчить про те, що переважна більшість дослідників зосереджена на минувшині війська, на окремих проблемах сьогодення Української армії. Але гостро відчувається брак узагальнювальних праць, які вивчають досвід зарубіжних держав у розбудові сучасних армій [2].

Не треба винаходити велосипед. Він давно винайдений. Так, і у нашій проблемі. У світі є величезний досвід будівництва професійних армій. Його треба узагальнити, і врахувавши наші національні особливості і умови, використати на практиці.

Враховуючи це, стисло розглянемо досвід провідних держав світу зі створення армії на професійній основі. Розпочнемо з досвіду Сполучених Штатів Америки.

Збройні сили США комплектуються на добровільній основі. Це професійна армія, де військово-вслужбовці отримують гідну зарплату і мають багато пільг. Сучасного вигляду американська армія набула в результаті останнього реформування, яке відбулося після В'єтнамської війни. Але загалом Сполучені Штати Америки і раніше, в різні періоди створювали армії за наймом. Загалом за усю історію існування США кілька разів змінювали армію з призовної і обов'язкової на найману.

Принцип добровільного комплектування збройних сил застосовувався ще в ті часи, коли Америка була колонією Британської імперії. Взагалі США тяжіли завжди до найманого війська. Не бажаючи вводити призов, влада використовувала різного роду приманки, аби завербувати жителів на військову службу.

Наприклад, під час війни 1812 року (тоді США були союзником наполеонівської Франції і воювали з Великою Британією) добровільний вступ на військову службу заохочувався одноразовою премією. Після закінчення служби військовослужбовцям виплачувалася вихідна допомога у розмірі тримісячної платні і виділялася велика земельна ділянка. Незважаючи на цю тактику заманювання, владі не вдалося залучити необхідну кількість рекрутів, і конгрес уповноважив президента Джеймса Монро призвати на військову службу 100 тис. громадян призовного віку [2].

В історії США і далі чергувалися періоди найманої і призовної армії. Так, під час Громадянської війни (війна Півночі і Півдня) обидві армії спробували використати тактику “підкупу” потенційних вояків, та врешті-решт, бачачи, що запас вояків-добровольців швидко закінчується, армії

обох сторін використали обов'язковий призов. Це рішення призвело до масової непокори, а згодом до одного з найбільших повстань в Америці. 13 липня 1863 року натовп роздратованих людей вийшов на вулиці Нью-Йорка, захопив один з арсеналів зброї і силою зупинив набір призовників. Повстання продовжувалося чотири дні, загинуло більше тисячі осіб. Військове командування Півночі і президент Абрагам Лінкольн були змушені внести зміни до закону про призов і надали громадянам можливість відмовлятися від служби з політичних, релігійних і етнічних мотивів. В результаті тільки 2 % військовослужбовців армії Півночі було набрано за призовом [4].

У подальшому державне керівництво США ще кілька разів здійснювало спроби вводити обов'язковий призов на службу, особливо в роки воєн (Іспано-Американська війна 1898 р., Перша і Друга світові війни), але кожного разу без особливого успіху. Тільки у першому випадку, під час війни з Іспанією в армії США нараховувалося 250 тис. дезертирів, 50 тис. призовників офіційно відмовилися від несення військової служби. Усе це змусило Конгрес США у 1920 році прийняти закон про Національну Оборону, який офіційно ввів принцип добровільної служби у збройних силах. Однак спроби відновити обов'язковий призов на цьому не закінчились. В листопаді 1940 р. Конгрес прийняв закон про вибірково підготовку і службу, згідно з яким усі чоловіки у віці 21–35 років повинні були пройти обов'язкову реєстрацію на призовних пунктах. Рішення про те, служити їм чи ні, приймалося на підставі загальнонаціональної лотереї. Друга Світова війна показала, що ця схема працює у збройних силах США. За увесь час ведення бойових дій був тільки один дезертир [4].

Ця система тією чи іншою мірою залишалася в силі аж до 1973 року, ставши особливо актуальною в роки В'єтнамської війни, коли кількість “відмовників” неймовірно збільшилася, а багато молодих призовників публічно знищували свої повістки на службу і покидали країну. В результаті було прийняте стратегічне рішення про перехід до повністю професійної армії. У 1970 р. президент Річард Ніксон оголосив про свій намір відмовитися від системи призову, а в 1974 р. призовників в збройних силах США не залишилося. Американцям створити повністю професійну армію виявилось порівняно просто, через те, що під час В'єтнамської війни більше половини усіх військовослужбовців йшли в армію на контрактних засадах [6].

У 1980 р. система військової повинності була частково поновлена. Але основним її змістом стало те, що усі громадяни США мали пройти реєстрацію, яка, однак, не зобов'язувала їх одягати уніформу. Реєструватися стало необхідним лише у разі введення надзвичайного стану або війни. Іншими словами, йдеться про реєстрацію мобілізаційних ресурсів і це не має нічого спільного з порядком комплектування армії, особливо в мирний час [4].

Отже, бачимо, що США мають чи не найбільший досвід в царині будівництва професійної армії, укомплектованої на засадах добровільного найму. Цей досвід слід творчо використати у подальшому реформуванні Збройних сил України і переведенні їх на професійні рейки. Особливо цікавим є накопичений американцями досвід заохочення та стимулів добровільного найму до війська. І особливо для нас може згодитися американський досвід підготовки і розподілу командних кадрів, їх просування по службі, організація періодичного перезаключення з ними контрактів [6].

Як уже зазначалося, США за усю свою історію тяжіли до професійної армії, укомплектованої на добровільній основі, по найму. І ясна річ, мають у цьому чи не найбільший досвід. Але для України цікавим також є досвід країн, які довгий час в своїй історії мали військо, укомплектоване за призовом, а зараз вже перейшли або переходять до створення армій, які комплектуються за наймом. Вважаємо, що тут для нас є дуже корисним досвід Французької республіки, яка почала реформування власної армії майже разом з Україною і вже фактично його завершила.

Франція була однією з перших країн, яка запровадила загальну військову повинність. Це відбулося ще в часи Великої Французької революції у 1791 р., коли спеціальним декретом була заснована Національна гвардія [3].

Далі, у 1793 р. під час війни з Пруссією Конвент спеціальним декретом оголосив про масовий набір в армію без усіляких обмежень у термінах служби.

Відтак усі громадяни республіки повинні були сплачувати так званий "податок кров'ю" [3].

Така система існувала у Франції, за винятком окремих, інколи тимчасових змін, аж до кінця Другої світової війни. Із неї країна вийшла дуже ослабленою, яка за допомогою колоніальних війн прагнула зберегти свій статус світової держави. Після закінчення останньої колоніальної війни в Алжирі Франція розпочала велику військову реформу. Очолив її тодішній президент Франції генерал Шарль де Голль, який у 1962 р. висловив фразу з цього приводу, яка з часом стала крилатою: "Замість армії, до якої ми звикли, ми повинні створити армію, яка нам реально потрібна" [3].

Взагалі слід зазначити, що генерал де Голль в своїх поглядах на військову реформу завжди тяжів до професійної армії. Ще перед війною він як військовий теоретик і знавець військової історії написав фундаментальну працю, яка так і називається "Професійна армія". Ця книга викликала величезний інтерес у військових теоретиків у цілому світі. Навіть у Радянському Союзі в 1935 році ця книга була видана в Москві "Держвоєнвидавком" солідним накладом і детально вивчалася в Академії Генерального штабу. Книга складається з двох частин. У першій частині автор намагається переконати громадську думку Франції в необхідності переходу від сучасної тоді масової армії до армії професійної. При цьому свої міркування він обґрунтовує не тільки змінами сучасної військової техніки, і не тільки особливостями тодішньої військово-політичної обстановки, але й своєрідними географічними умовами, в яких знаходиться Франція, і які, як показав історичний досвід цієї країни, потребує особливих заходів для прикриття її кордонів. У 2-й частині автор конкретно вказує, які повинні бути, за його баченням, склад, організація і бойове застосування рекомендованої нової армії [8].

Однак, внаслідок багатьох причин у 60-х роках ХХ ст. генералу де Голлю не вдалося до кінця реформувати збройні сили на професійних засадах. Єдине, що вдалося, це законодавчо і практично закріпити найм незначної кількості добровольців до війська. Але загалом армія, і її сухопутні війська комплектувалися за призовом. Аж до 1996 р. збройні сили Франції комплектувалися особовим складом на підставі закону про національну повинність, а також за рахунок набору добровольців і підготовки кадрових офіцерів [7].

Лише 23 лютого 1996 р. президент Французької республіки Жак Ширак оголосив про початок значних реформ в оборонному секторі країни: "Сьогодні наша армія зовсім не пристосована до ефективного виконання завдань, які перед нею стоять... Реформа стосується одночасно воєнних, економічних і фінансових аспектів. Настав час скоротити витрати. Сьогодні нам необхідна оборона, яка була б більш ефективною, більш сучасною та менш дорогою. Створення такої оборони цілком можливе. Франція більше не має потреби у призовниках до військової служби..." [3].

Все вищесказане французьким президентом про свої реалії можна застосувати і до України. До речі, Франція розпочала перехід до професійної армії майже в один час з Україною. Але за цей час вона пішла значно далі. Чому?

По-перше, Франція створила план професіоналізації армії, який уже після широкого обговорення в суспільстві і прийняття ні у кого не викликав сумнівів, а чітко виконувався. Цей план отримав законодавче забезпечення у вигляді закону про військове планування на 1997–2002 рр. План передбачав науково обґрунтовані терміни окремих етапів реформування, напрями роботи, які стосувалися не тільки військових елементів, а усього народного господарства країни, а також адаптації збройних сил до нових умов. До того ж були визначені межі перетворень, що не передбачалися в ході реформи. Звичайно, що здійснення реформи не проходило гладко. Особливо важко давалося витримувати терміни окремих заходів. Однак Міністерство оборони країни оперативного втручалося у проблеми, які виникали. При цьому вирішувалося багато найсерйозніших питань: збереження укомплектованості частин і з'єднань; збереження високого рівня боєздатності збройних сил, забезпечення соціальних гарантій військовикам, що звільнялися у запас [3].

По-друге, приступаючи до їх здійснення, політичне і військове керівництво Франції на перше місце поставили людський фактор. Мається на увазі і якість комплектування війська військовослужбовцями, і підготовка і розстановка молодшого, середнього і старшого командного складу, і вирішення проблеми помітного “старіння” кадрового складу армії: виконання завдань соціальної адаптації скорочених військовиків та й їх соціальне забезпечення. Було знайдено виважене рішення щодо матеріального стимулювання певних категорій військовослужбовців до звільнення в запас. Крім того, запроваджено низку заходів із соціальної адаптації, навчання і реального працевлаштування звільнених на цивільні посади в Міністерстві оборони, інші державні структури, а також в різні компанії та фірми, чи сприяння звільненим у відкритті власного бізнесу [6].

І, по-третє, організаторам і виконавцям військової реформи у Франції вдалося нову армію зробити популярною в суспільстві. Населення країни підтримало реформу, а молода частина його залюбки добровільно йде на службу. З метою залучення молоді в армію країни добре налагоджена кампанія з соціальної реклами війська. Починаючи з 1996 р., у Франції функціонує система “цивільних зустрічей” – обов’язкових курсів з роз’яснення молоді суті добровільної служби в армії.

На початку 1998 р. законодавчо було запроваджено: обов’язкове ознайомлення молоді з принципами та організацією оборони країни у межах програм навчальних закладів другого ступеня; обов’язкова участь в одноденному “підготовчому оборонному призові” з моменту поставлення на військовий облік і досягнення 18-річного віку; можливість після одноденного призову отримати військову підготовку на спеціальних зборах і добровільно відслужити в армії один рік [7].

Мета зборів полягає насамперед у ґрунтовному роз’ясненні молоді основ і засад демократії, прав людини і громадянина, підвалин і механізмів функціонування державних інституцій і систем оборони Франції у контексті загальноєвропейської і світової безпеки.

У 2002 р. французька армія повністю перейшла на контрактний принцип комплектування. Процес реформування сьогодні майже закінчився, хоча деякі програми ще виконуються. Вочевидь, французьким військовим ще належить вирішити деякі проблеми, але сьогодні майже ні в кого не має сумнівів, що вони їх здолають.

Початок реформування збройних сил і у Франції, і в Україні збігся у часі з загальносвітовою тенденцією щодо створення повністю добровільних і професійних армій.

Для прикладу, 15 з 24-х держав – членів блоку НАТО відмовилися або передбачають відмовитися від системи призову. Традиційну систему комплектування збройних сил передбачають зберегти у найближчому майбутньому Болгарія, Данія, Греція, Литва, Норвегія, Польща, Туреччина і Естонія. У Німеччині в останні роки приймаються рішення про збільшення набору волонтерів. США, Канада і Великобританія стали першими країнами світу, які фактично повністю відмовилися від призову. В Канаді, наприклад, ще у 1950-ті роки був законодавчо заборонений призов на військову службу у мирний час. Великобританія поклала кінець обов’язковій військовій службі ще у 1962 р. [7].

Із закінченням холодної війни процес переходу армій на професійні рейки прискорився. Бельгія, Португалія, Угорщина, Нідерланди і Іспанія приєдналися до Клубу держав, які перевели свої збройні сили на професійну основу. Бельгія припинила призивати в армію своїх громадян з 1994 р., а Португалія – з 2003 року. У Нідерландах молодих людей перестали призивати в армію з 1996 р. Інші країни, зокрема Чехія, Італія, Латвія, Румунія, Словаччина і Словенія, оголосили про свої наміри перейти до повністю добровільної армії упродовж кількох наступних років. І на цьому шляху вони зробили вже дуже багато.

Військовий аналітик з Массачусетського Технологічного Інституту Сінді Вільямс вважає, що причини переходу до професійної армії для кожної окремої країни були різними. Хоча логіка подібних реформ у цих країнах була, в принципі, одна і та сама. Після закінчення холодної війни шанси початку великомасштабної війни між окремими державами або групами держав в Європі і Америці фактично зникли. Це дало можливість більшості країн істотно зменшити військові бюджети і чисельність армій. Порівняно малочисельна, професійна і добре укомплектована армія краще підходить для виконання нових завдань збройних сил – боротьби з терористами і інсургента-

ми, проведення миротворчих і гуманітарних операцій тощо. Крім того, професійні солдати краще справляються з обслуговуванням і використанням складної військової техніки. Не останню роль у цьому відіграє і економічний аргумент: професійна армія переважає армію, яка комплектується на основі призову, за показником затрати/ефективність. Наприклад, в професійній армії значно нижча плінність кадрів, вища дисципліна, солдати і офіцери краще підготовлені, оскільки ставка робиться не на кількість, а на якість тощо. Передбачається, що заощаджені кошти можливо перенаправити на військові дослідження і закупівлю сучасних озброєнь і технологій [9].

В Європі “економічні” аргументи відмови від призову не були такими вирішальними, як в США, хоча у багатьох європейських країнах існували проблеми дефіциту державного бюджету. До того ж причини проведення реформ у цьому випадку доволі різні. Американські економісти Крістофер Дженом і Закарія Селден проаналізували ситуацію з причинами переходу на контрактну службу в Іспанії, Франції, Португалії і Італії. За їхніми оцінками, у цих країнах рішення про проведення реформ було прийняте під впливом кількох ключових чинників:

1. Зміна геополітичних реалій.
2. Непомірно велике економічне навантаження з утримання великої армії.
3. Зміна характеру потенційних воєнних завдань.
4. Зміни у внутрішній політиці цих держав [9].

Як бачимо, ці самі причини є й в Україні. І очевидно, що ці причини були визначальними у прийнятті рішення державним керівництвом України щодо переходу до професійної армії. Залишається не зрозумілим зволікання з виконання окремих заходів реформування. Очевидно, що основними причинами цього є постійні зміни зовнішньополітичного вектора держави (то ми планували вступити в НАТО, то зараз оголосили про позаблоковий статус), відсутність єдиного плану реформування (кожен новий уряд прагне створити свій, відмінний від попередників, план) і відсутність достатньої політичної волі змінити армію [9].

Підсумовуючи, слід зазначити, що необхідність створення армії нового типу в Україні об’єктивно визначається як перспективами розвитку воєнно-стратегічної ситуації в регіоні, так і новими вимогами військового мистецтва. Ідею подальшої професіоналізації національних Збройних сил підтримують владні структури, експерти і рядові громадяни. Іншими словами, українське суспільство виглядає готовим до переведення армії на професійну основу і кроки влади в цьому напрямі підтримуються населенням.

При цьому не обов’язково треба щось сліпо копіювати, потрібно шукати власну стежу, яка б відповідала військовим традиціям, поглядам та інтересам українського народу. До того ж необхідно максимально використати досвід провідних країн світу, які уже здійснили або здійснюють оборонне реформування. Приклад цих країн, в рещт-рещт, вселяє надію, що і Україна колись здолає цей шлях.

1. Радецький В.Г., Близнюков С.П. Деякі аспекти досвіду реформування армій Центральної та Східної Європи // *Наука і оборона*. – 2000. – № 1. – С. 22–30. 2. Заскока О.Ф. Перехід до комплектування Збройних сил України військовослужбовцями за контрактом // *Наука і оборона*. – 2002. – № 3. – 7. – С. 15–20. 3. Лойко О.М. Аналіз історичного досвіду військового будівництва Франції у контексті створення професійної армії України // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”*. – 2004. – № 502. – С. 135–141. 4. Поляков М., Пашков М. Професійна армія США і професійні армії в інших країнах // *Дзеркало тижня*. – 2002. – 22 червня. – № 23. 5. Лішавський В. Контрактна служба: проблеми і перспективи // *Військо України*. – 2003. – № 5–6. – С. 18–20. 6. Зябкин П.В. Профессиональная – значит добровольная // *Молодой коммунар від 17 лютого 2009 р.* 7. Дейкекин А.И. Очерки русской службы. – М.: Айри-пресс, 2005. – С. 17–19. 8. Голль де Шар. Профессиональная армия. – М.: Госвоэниздат, 1935. 9. Эфон Манштейн. Солдат XX века. Жизнь в противостоянии. – М.: АСТ Транзиткнига, 2006. 10. Жилин В. История далекая и близкая // *Washington Profile*. – № 35(697) www.russian-bazaar.com. – 21 вересня 2011.